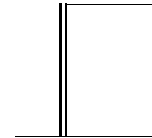

ספרו של איל פלג, ההפרטה כהצברה, מקורו בעבודת מחקר לתואר מ"א שנכתבה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב בהדרכתה של פרופסור דפנה ברק-ארוז. הפרטת חברות בישראל ובעולם, ספרם של אקשטיין, זילברפרב ורוזביץ – פרופסורים לכלכלה באוניברסיטת בר-אילן – הוא מחקר שיטתי שערכו כלכלנים מיומנים במסגרת המכון הישראלי הבינלאומי למדיניות שימושית. המחקר זכה לסיוע כספי מכמה גופים אוניברסיטאיים.

ספרו של איל פלג קשה להבנה. נדרש לי זמן רב ואף התייעצתי עם עמיתיי המשפטנים כדי לפענח את אחד המושגים המרכזיים בספר: "הצברה". אקשטיין ועמיתיו (1998, 11), לעומת זאת, מצהירים שהספר נכתב לקהל יעד רחב המתעניין בהפרטה – הן למי "שאינו בקיא בספרות המקצועית הכלכלית והן למי שמצוי בעולם הכלכלי ובפרסומיו בנושא". אני נמנה עם קהל מעריציו המצומצם של מדע הכלכלה: המשחק הפוסטמודרני כמעט, המשלב הנחות פשטניות וטיעונים אנליטיים מופשטים המובילים יחד לתובנות אנטי-אינטואיטיביות, עורר בי תמיד התפעלות ואף קנאה. אולם הקריאה בספרם של אקשטיין ועמיתיו אינה מעוררת בי תחושה דומה. כסוציולוג מצאתי את ספרו של פלג מעניין ומשכנע יותר. ספרו היצירתי של פלג ממלא חסר בשיח המשפטי הדין בהפרטה, בעוד ספרם של אקשטיין ועמיתיו מנסה ליישם בישראל את הדיון הכלכלני הקיים בדבר טכניקת ההפרטה היעילה.

פלג משתמש ב"תיאוריה של טובין ציבוריים" (public goods) כדי לקבוע שבהסדרי השוק, גם כאשר מדובר בהספקת מוצר פרטי, יש יסוד של

מבט חטוף על שיח ההפרטה

אילן תלמוד

החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה,
אוניברסיטת חיפה

אקשטיין, שלמה, בן-ציון זילברפרב, ושמעון רוזביץ, 1998. הפרטת חברות בישראל ובעולם, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
בן-דוד, דן, אבנר אחיטוב, נח לוי-אפשטיין, וחיה שטייר, 2004. תוכנית מתאר לשיפור מצב התעסוקה בישראל, בית הספר לממשל ולמדיניות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
חסון, יעל, 2006. שלושה עשורים של הפרטה, מרכז אדוה, תל-אביב.
פילק, דני, ואורי רם (ערכו), 2004. שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל-אביב.
פלג, איל, 2005. ההפרטה כהצברה: גופים מופרטים במשפט הציבורי, רמות, תל-אביב.

ספרם של שלמה אקשטיין, בן-ציון זילברפרב ושמעון רוזביץ (1998) וספרו של איל פלג (2005), העוסקים לכאורה באותו נושא, שונים זה מזה תכלית השוני באופן החשיבה, בסגנון, בסוגה ובאופי הראיות המובאות. שני הספרים משקפים לא רק נקודות מבט דיסציפלינריות קוטביות אלא גם קולות חברתיים מנוגדים, המניחים הנחות יסוד הפוכות על אודות אופי החיים הכלכליים והחברתיים.

לריכוזיות של הזירה הציבורית, גם כאשר הייצוגיות מסורה לידי אינטרסים פרטיים. ריכוזיות גורמת להתרופפות התחרות, לתיאום עסקי לא תקין ולמדיניות עסקית ופוליטית חמסנית, הפוגעת ברווחת הפרט ובחירותו. למעשה, גם כלכלנים נאו־קלאסיים אינם מצדדים תמיד בהפרטה, בעיקר של ענפים המאופיינים בכיור ב"כשל שוק". עם זאת, התיאוריה של שווקים תעשייתיים סוברת שאפילו מונופולים אינם חסינים בפני תחרות. אם תהליך החמס של הצרכנים, המלווה באי־יעילות פנימית, גבוה מרמה מסוימת, יקום יזם חלופי שיפתח עסק יעיל יותר.

ספרו המרשים של פלג מציג מסגרת מושגית משפטית החורגת מן ההשקפה הנאו־ליברלית התמימה או המיתממת. הוא מציג כלים משפטיים שיחילו את מושגי המשפט הציבורי על גופים פרטיים גם לאחר ההפרטה. מנגנון משפטי תוספתי נחוץ כדי לספק כלים משפטיים לפיקוח חברתי על ארגונים פרטיים המספקים שירותי רווחה מופרטים, אך גם על מונופולים עסקיים ועל ענפים ריכוזיים אוליגופוליים¹ — ענפים שבהם התשואה על גודל היא חיובית ולכן הריכוזיות מתאפשרת מבחינה כספית. ענפים אלה, ובעיקר בנקאות, תקשורת ו־utilities (מוצרים ציבוריים מסחריים כגון מים, חשמל, טלפוניה ותחבורה), מצמצמים באופן שיטתי את רווחת הצרכן. פלג (2005, 105) טוען לצורך בשחרור כללי ומשפטי מן השיח הנאו־ליברלי ומטיף ל"חינוך... של הציבור הרחב, השלטון, קהילת המשפטנים והקהילה

מוצר ציבורי. פלג טבע את המושג "הצברה", הנושא קונוטציה למושג "הצבר הון" אך הוא בעל דנוטציה ל"העמסה" של חוקי המשפט הציבורי על תאגידים פרטיים. הכלה משפטית זו אמורה להתחולל כאשר מסתמנת הצטברות ריכוזית של ממדי כוח פרטיים לכאורה בכמה זירות ציבוריות. פלג, המשתמש בעיקר בספרות סוציולוגית משנית, מאיר מנקודת מבט נאו־מרקסיסטית את היווצרות ההגמוניה המפריטה. הוא בוחן מנקודת מבט משפטית, פתוחה וביקורתית את היווצרותה של אוליגרכיה עסקית־תאגידית ואת השלכות המבנה הריכוזי של יזמות, ייצור וסחר על טיב היחסים בין הגוף המופרט לבין הצרכן או המטופל היחיד. לטענתו, הפרטה ללא שינוי של אבני הבוחן המשפטיות מציבה סכנה לדמוקרטיה ולחירות האזרחית. הוא מציג גם את הקשר בין תהליכי ההפרטה לתהליכי הגלובליזציה, אם כי לא בצורה משכנעת. לא ברור אם הקשר בין התהליכים הוא הכרחי או היסטורי.

פלג משתמש בצדק בלקט של תיאוריות נאו־קלאסיות של "בחירה קולקטיבית" (public choice) ושל תיאוריות נאו־מרקסיסטיות. אלה האחרונות, בעיקר בגוון הגרמני שלהן (מבית מדרשם של יורגן הברמס וקלאוס אופה), עדיין מיטיבות יותר מכל תיאוריה אחרת לתאר ולנבא את המשבר הכרוני של המדינה הקפיטליסטית. חרף ההנחות הקוטביות, גם התיאוריה הנאו־פלורליסטית במדע המדינה, שצמחה בעיקר בשנות השמונים, מתנגדת

¹ תחרות אוליגופולית היא תחרות בין שחקנים ספורים השולטים בשוק באמצעות התנהגותם ואף אינם נוקטים לתיאום ממשי ביניהם. שווקים אוליגופוליים נוטים להיות הן חמסניים והן לא יעילים, וללקוחות ולספקים קשה להתמודד עם ההתנהגות הלא הוגנת של החברות הדומיננטיות.

העסקית, אשר יתרום להטמעת התפיסה של הפרטה כהצברה". בעידן שבו דיקן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת הרוורד גאה להציג את שותפיו למקצוע, עורכי הדין, כ"שרברבים של הקפיטליזם", גישתו של פלג היא משב רוח רענן. פלג מצדד בתיקון מדינת הרווחה, אך לא בביטולה, כיוון שיעילות כלכלית – שההפרטה הגורפת לא תמיד מצליחה להשיג – היא רק אמת מידה אחת מני רבות ביחסים בין האזרח למדינה.

טענתו המרכזית של פלג היא שהמשפט הציבורי הקיים אינו הכלי המתאים להבטחת אחריותיות (accountability) של מספק השירות או המוצר לאחר ההפרטה. מונופול הנשלט בידי נבחרי הציבור נתון רק לכאורה לפיקוח הבוחרים. למעשה, אין פיקוח אזרחי ישיר על התאגיד הפרטי, שמטרתו המוצהרת היא להניב רווח מרבי לבעליו. רוב השיח המשפטי על אודות הפרטה סובב סביב דיון משפטי המעוגן בפסיקה ומשתמש בנורמות משפטיות קיימות (למשל איסור על אפליה וחיובו של שוויון חוקתי, מנהלי, קבוצתי ומכרזי). על כן ראוי לפתח כלים של משפט ציבורי החורגים מן השיח הקיים ולהסיט את הדיון לחקיקת ההפרטה ולחזויה. למעשה, בתיקוני חקיקה אפשר לסווג גופים מופרטים כגופים בעלי מהות כפולה, שחלק מדיני המשפט הציבורי יחולו עליהם. פלג מנתח סוגים שונים של חקיקה, דוגמת החוק המזעזע בדבר הפרטת הכליאה, שאינו משתמש במושג "הפרטה" אלא במושג "הסתייעות בגופים פרטיים" – כאילו האצלת הסמכות להגבלה מכרעת של החירות היא עניין של מה מכך. פלג מעלה את האפשרות שההימנעות מלקרוא לילד בשמו – הפרטת בתי הסוהר – נועדה להשתיק את

המתנגדים לחקיקה. לדידו, פרשנות מהותית ולא פורמלית של חוק הכליאה תראה כי "תאגיד הכליאה הפרטי ועובדיו חורג מעבר להסתייעות גרידא; פרשנות זו תאפשר הצברה נוספת של התאגיד המופרט מעבר לקבוע בחוק" (שם, 134). ואכן, הכלכלה הפוליטית של הפרטת הכליאה בארצות הברית מלמדת שנוצרת "קואליציית צמיחה" (pro-growth coalition), המורכבת ממחוקקים מקומיים, מתובעים, מתאגידי כליאה ומנציגי האוכלוסייה המקומית, המעוניינים בגידול קבוע בציבור האסירים.

בדומה, פלג מבקר בחריפות את הפרטת שירותי הרווחה בתחום התעסוקה. במסגרת ההפרטה בתחום זה בישראל, התאגיד הבינלאומי הפרטי המופקד על "תוכנית ויסקונסין" משמש דה-פקטו מעין שלטון בעל השפעה ישירה על קיום כבוד של המטופל, ללא הצברה. בשונה מן התוכנית המקבילה בארצות הברית, התאגיד המשפטי בישראל אינו מוכפף באופן רשמי לכללי המשפט הציבורי, שעשויים היו למנוע ממנו להתעמר בזכאים ולגרום לו לַמְתָן את ניגוד האינטרסים המוטבע בו.

בניגוד לספרו של פלג, ספרם של אקשטיין ועמיתיו הוא דוגמה אופיינית לגרסה הפופולרית של השיח הנאו-ליברלי של ההפרטה. אין בספר דיון ביקורתי או פקפוק בהנחות הגלויות והמשתמעות של מבנה השוק. הספר מציע דיון מקובל ומקיף בדילמות מבניות של שיטות ההפרטה, במטרה למנוע מתהליך הפיכתן של חברות ממשלתיות לארגונים מופרטים להסתיים בכישלון. לאחר סקירה תמציתית והסבר רקע שטחי של כינון של חברות ממשלתיות, הספר סוקר באופן תיאורי את שיטות ההפרטה בישראל ובעולם ודן

על כשל שוק ועל צורך במיזוג אנכי (כלומר בשירות מולאם) ולא במיקור חוץ מופרט למשל.

ספרם של אקשטיין ועמיתיו נחוץ לכל המעוניין בתיאור שיטתי ומימני של התהליכים הרשמיים של הפרטת חברות ממשלתיות בישראל, תיאור המבוסס על מגוון מקורות ועל "ידע סמוי" הנמסר מפי יודעי ח"ן. הספר מספק שפע נתונים על אודות ההפרטה בישראל. עם זאת, הוא אינו מנסה לחדש דבר מבחינה תיאורטית. למעשה, הספר אינו מוסיף דבר לקורא המצוי בתיאוריה הכלכלית או בגרסתה הפופולרית יותר, שהופיעה בעבודות רבות עד תחילת שנות התשעים (למשל Vickers and Yarrow 1993).

כמי שמאמין בעימות בין תיאוריות, התאכזבתי מן הבסיס התיאורטי החדגוני שהמחברים מספקים. כסוציולוג המאמין גם במחקר רב-משתנים, התאכזבתי למצוא טבלאות תיאוריות וניתוחים חד-ממדיים מבחינה תפיסתית ומתודולוגית של תוצאות ההפרטה בישראל. אל מול זאת, ספרו של פלג חדשני, אמין, מדוקדק ורב-תחומי.

שני סוגי מקורות מספקים התייחסויות ביקורתיות לתוצאות ההפרטה: השיח האקדמי הביקורתי על עולם הידע הכלכלני והעסקי, וכתבות חתרניות על נשואי ההפרטה. בשיח הביקורתי שולט ה"שמאל". בכ-150 כתבות, תחקירים ומאמרי ביקורת שפרסמה רותי סיני בעיתון הארץ מפברואר 2000 ועד מארס 2007 היא ממחישה את השפעותיה הרוח הגורל של הפרטת שירותי הרווחה. היא מביאה בפני הקוראים סיפורים אנושיים המלמדים כיצד הפרטה גורפת של שירותי הרווחה מאמללת את ה"לקוחות" – האזרחים החלשים בחברה.

ב"מטריצת הכוחות והכוונות של ההפרטה", גם כאן באופן תיאורי למדי (פרק ד).

ההישגים החשובים ביותר של מחקרם של אקשטיין ועמיתיו הם בפריסה השיטתית של השחקנים הכלכליים והפוליטיים הגלויים בישראל בתחום ההפרטה; כמו כן, הם מספקים נתונים שיטתיים ומקיפים על אודות ההפרטה בישראל עד המחצית השנייה של שנות התשעים. חולשותיו העיקריות של הספר הן סגנונו הלקוני, המאפיין דוח מחקר, וההתעלמות מממדיה החבויים של ההפרטה. האכזבה העיקרית עולה למקרא ה"הוכחות" להצלחת ההפרטה: כך למשל, גם כשהם מראים שמשרד האוצר הפריז בהערכת ההכנסות שתניב ההפרטה לאוצר המדינה, הם בוחרים להדגיש שהנתון החשוב הוא שההפרטה עתידה להביא לכיסוי הגירעון התקציבי החזוי. לשיטתם, אמת המידה לצורך בהפרטה ולהצלחתה היא יעילות ו/או תקבולים לאוצר המדינה בעקבות הפרטת חברות ממשלתיות, ואולי אף הזרמת הון זר למשק (כפי שהתרחש במשקים בעולם השלישי לאחר תהליכי ההפרטה). אקשטיין ועמיתיו מניחים שהגברת התלות בין כל מדינות העולם (קרי הגלובליזציה) מחייבת הערכות מחדש על פי אמות מידה של יעילות משקית ותאגידית. לטענתם, ללא התייעלות לא יוכל המשק לשרוד. ההפרטה מגבירה את הגמישות הפיננסית והתפעולית של התאגיד, מזרימה תקבולים לאוצר המדינה ומפחיתה "עלויות סוכן" של ניהול התאגיד. מעניין לציין שכלכלת עלויות העסקה, המנתחת את היחסים בין יחידות עסקיות ליחידות ארגוניות לאורך שרשרת הערך המוסף, אינה כלולה בתחשיב ההפרטה, אף שעלויות עסקה גבוהות מעידות

(מאמרו של דב חנין)², ובין "האוטונומיה של הסכסוך": ההפרעות היסודיות שמציבים הפרקטיקה ההתיישבותית והעימות החיצוני של המדינה לתהליך הנורמליזציה. בעוד ארז צפדיה ואורן יפתחאל קובעים במאמרם שבשאלה של בניית מקומות מגורים למהגרים גבר ההיגיון הכלכלי על הלאומיות, הנסיגה מהסדר הנורמליזציה עם הפלסטינים מדגימה את גבול עוצמתם של בעלי ההון ושל מנהלי התאגידים, שמאז 1996 התנערו מתמיכה פעילה ב"תהליך השלום", כפי שמציין גיא בן פורת במאמרו. מיכאל שלו מבחין במאמרו בין הפרטה של בעלות ציבורית לבין דה-רגולציה. הפרטה פירושה מסירה של חברות כלכליות הצוברות הון על פי עקרון הרווח לבעלי הון, ואילו רגולציה פירושה מידת המשטור האקטיבי שמפעילים גופים מוסדיים על המבנה הכלכלי ועל ההתנהגות הכלכלית. בישראל, הרשות להגבלים עסקיים אמנם מפקחת על תיאום תחרות ומחירים ואוסרת בתנאים מסוימים על מיזוג חברות עסקיות, אולם היא אינה תקיפה דיה. הרגולטורים מניחים עדיין לענפים רבים במשק, ובעיקר לבנקאות ולתקשורת, לשמור על מבנה אוליגופולי, שבו קבוצות עסקיות חדשות מכהנות בציר הכלכלי-פוליטי לצד חברות ותיקות (מאמרו של דניאל ממון). אף שכוחם של הבנקים במוצרי אשראי והון מסוימים פחת לאחרונה עקב רפורמות מוסדיות (למשל בהלוואות עסקיות, בנייהול קרנות, בגיוס הון, בקנייה מחדש של חובות ובביטוח משכנתאות), הם מוסיפים לשלוט בפלחי השוק של רוב המוצרים והשירותים הפיננסיים,

הכתבות, המיועדות לקהל המשכיל, מתריסות בחתרנותן נגד השיח הכלכלי השליט בעיתונות הפופולרית. שיח זה, המונחה על ידי מאמרים כגון אלה של סבר פלוצקר, סוגד לדגם התחרות המשוכללת ולאיילי ההון השולטים בה. חשוב לציין כי מגבלתו של השיח הציבורי והעיתונאי החומל היא התעלמות גורפת מהשפעותיה החברתיות והפוליטיות הקשות של ההפרטה על "האדם הסביר" הבורגני: שוד הצרכנים בידי חמסנות תאגידית וצמצום המעמד הבינוני העובד. המשק האוליגופולי החומס את הצרכן, והפרשי השכר חסרי התקדים בין מעמד המנהלים המקורבים לבעלי השליטה לבין חסרי השליטה בחברות, הם חלק מהותי מתהליך ההפרטה בישראל. טרם נמצאו הסברים טובים לגאות בשכר של בעלי השליטה בחברות הציבוריות הנסחרות בישראל. שלטון ההון, ספר בעריכתם של דני פילק ואורי רם (2004), מציג גישה שונה לעולם ההפרטה. הספר רואה בה ביטוי לדגם של שוק עבודה גמיש בעידן הגלובלי, תחת מעטה השיח הנאו-ליברלי. כאן אנו עדים לשיח נאו-מרקסיסטי (ליאו פאניץ', שגויס לספר, מציג המשכיות דורית) עם ניצנים של פוליטיקת זהויות (מאמרה של ננסי פרייזר). המאמרים השונים בספר מתארים את המתח המבני בין צרכיה הסותרים של מדינת ישראל: מתח בין ההכרח לנרמל את הכלכלה הישראלית ולהתאימה למסגרות הטכנולוגיות והמוסדיות של הסדר הגלובלי החדש (מאמריהם של אורי רם, דני פילק ושלמה סבירסקי), בין התנערותו של המעמד הבינוני-גבוה ממפלגת העבודה

² חברי חוג "משוב" במפלגת העבודה מילאו תפקיד מפתח בתהליך ההפרטה.

תמיד לעמוד על המשמר. עדויות נוספות תומכות בטענה שכאשר חברות ממשלתיות וחברות פרטיות פועלות בתנאים תחרותיים דומים, רווחיותן וביצועיהן דומים. בענפים אסטרטגיים, כגון ייצור חשמל והולכתו, מונופול ממשלתי ומונופול פרטי פועלים באופן זהה (שם).

אף שנקודות המבט שלנו שונות, מיכאל שלו ואני שותפים למסקנה שהשיח הנאו-ליברלי והפרקטיקה של ההפרטה מובילים את השלטון הקיים לדילמות כלכליות, פוליטיות וריבודיות חריפות. ננסי פרייזר טוענת במאמרה שכדי לפתור את הבעיות האלה דרושה תמורה אוטופית יסודית, המשלבת סוציאליזם עם "דקונסטרוקציה תרבותית".

בדוח שפרסמה במרכז אדוה, שלושה עשורים של הפרטה, יעל חסון (2006) מדגימה היטב שהפרויקט המובן מאליו של ההפרטה אינו מוביל בהכרח ליעילות ואינו משפר באופן אוטומטי את איכות המוצרים או מוזיל את מחירי השירותים לצרכן. בטווח הארוך, היא טוענת, ההפרטה אף גורמת למדינה להפסד רווחים, כיוון שהחברות שהמדינה מצליחה למכור ביתר קלות הן אלה הרווחיות. צורת ההפרטה בישראל – מכירת השליטה בחברות לקבוצות עסקיות – מגבירה את הריכוזיות במשק ופוגעת בעובדים. הפגיעה בעובדים היא ארוכת טווח, בעיקר בתעשיות שבהן "הידע הסמוי" הטכני של העבודה הוא הנכס בר הקיימא העיקרי של החברה. למעשה, הפגיעה באזרחים היא כה ארוכת טווח עד שהיא גוזרת על רבים מהם חיים קשים יותר וחסרי תקווה. דן בן-דוד, אבנר אחיטוב, נח לוינ-אפשטיין ורחיה שטייר (2004) מנסים להעניק תקווה לכלכלה הישראלית בנייר עמדה משותף,

ובעיקר של אלה המוצעים למשקי הבית. נוסף על כך, מיכאל שלו מבחין בין "מדינת רווחה לעסקים", הדואגת להמשכיות של הצבר ההון בכך שהיא מביחה את אי-השוויון הכלכלי, לבין כרסומה של "מדינת הרווחה למשקי הבית", המגבירה אף היא את אי-השוויון. המדינה הקפיטליסטית, הנתונה בדילמה מבנית בין הצבר ההון לתהליך הלגיטימציה, נוטה עתה לכיוון הצבר ההון, ואילו את החלל בלגיטימציה ממלא השיח הנאו-ליברלי, הרואה במשק הציבורי רעה חולה ובמשק הפרטי – "מוצר בריאות". ההפרטה היא אפוא "פרויקט הגמוני", כדבריו של פילק. החלוקה הבינארית, האופיינית לכל אידיאולוגיה, נוגדת אפילו את התיאוריה המדעית הכלכלנית בת זמננו. הגבול המטושטש בין הפרטי לציבורי – שאייל פלג מיטיב לתאר – עובר החפצה והעצמה. זהו הגבול בין ה"קדוש" ל"טמא", בין החולה המדינתי המסורבל לבין איש העסקים הרציונלי, המתנהג כנמר צעיר, בריא ורעב. אל מול הדימוי האידיאלי של התחרות המשוכללת, "הנמרים הרעבים" מתנהגים במציאות כאריות עצלים, שהמדינה הלבאיה שוחרת לטרף כדי להשביע את רעבונם.

הזיקה בין הפרטת חברות מדינתיות לבין יעילות כלכלית אינה חד-משמעית אלא מותנית במבנה השוק (Talmud 1997). נוסף על כך, התפיסה הרואה בתחרותיות מקור להישגיות ולחדשנות נוטה להתעלם באורח גורף מכשלי השוק. חמור מכך, הדגשת היעילות הכלכלית מתעלמת מיעדים נוספים של הפעילות הציבורית. תהליכי ההפרטה ברחבי העולם מלווים בניצול ציני של צרכנים התלויים בהספקת מוצרים ובעיקר בהספקת שירותים ציבוריים כגון מים, גז, וחשמל, ואילו הרגולטורים אינם מצליחים

המדינות הסקנדינביות במדיניות המרחיקה עובדים זרים משוקי העבודה המקומיים. לעומת זאת, רבקה רייכמן ואדריאנה קמפ (במאמין בספרם של פילק ורם [2004]) מראות כיצד מנגנוני הכלה מיקרו-כלכליים חזקים יותר מרמת המקרו של המדינה.

פגיעה אנושה בעובדים, כפי שמתארת יעל חסון, או במעמד הבינוני, כפי שמתארים בן-דוד ועמיתיו, הופכת את ישראל המופרטת למדינה בעלת חברה קוטבית יותר, המיטלטלת בין סתירות מבניות המאפיינות מדינות מפותחות פחות. ואכן, הקשר בין ההפרטה לבין הקיטוב הכלכלי והחברתי הגדול והלך טרם נחקר דיו. כמו כן, לא נכתב מספיק על אודות הנזק ארוך הטווח שההפרטה גורמת להשקעה החינוכית והכלכלית רבת-השנים במשאב האנושי.

ביבליוגרפיה

- אוני, אסף, 2007. "השיטה הדנית: שוויון ואיגודי עובדים חזקים כמתכון לחיים טובים", הארץ, 16.2.2007.
- Ramanadham, Venkata Vemuri (ed.), 1993. *Privatization: A Global Perspective*, London and New York, Routledge.
- Talmud, Ilan, 1997. "The Democratic State, Globalization, and Privatization," in *The Challenge of Democracy in the Year 2000*, eds. Ahron Klieman and Yossi Shain. London: MacMillan, pp. 183–200.
- Vickers, John, and George Yarrow, 1991. "Economic Perspectives on Privatization," *Journal of Economic Perspectives* 5 (2): 111–132.

תוכנית מתאר לשיפור מצב התעסוקה בישראל, המנסה קווים למדיניות סוציאל-דמוקרטית מודרניסטית³ לכלכלה הישראלית והבוחרן סוגיות מרכזיות בתחום התעסוקה. הם קוראים לשורה של רפורמות: הגברת הגמישות בשוק העבודה ושילוב סימטריות חוזית בין עובדים למעבידים בחוק פיצויי הפיטורין; יצירת תמריצים לעבודה על ידי הנהגת מס הכנסה שלילי והפחתת התמריצים להימנעות מעבודה; הנהגת יום לימודים ארוך; הגדלת ההשקעות בתחבורה ובהשכלה; צמצום העסקתם של עובדים זרים; ויישום תוכניות בעבור אנשי פריפריה, נשים וערבים. מסמך זה, שאינו מפורט כל צרכו ונראה כבסיס פרוגרמטי, מטיף לשילוב בין מדינה מתערבת לבין משק גמיש. אפשר להנהיג דגם כזה לא רק ביחס למשקי הבית ולשוק התעסוקה אלא גם ביחס לחברות העסקיות. למעשה, בשיא כוחן, מדינות "הנמרים החדשים" – יפן, טייוואן וקוריאה הדרומית – חרגו מן הדגם הליברלי בניהול הכלכלה והנהיגו "מדינת רווחה לעסקים", שהביאה לתאוצה חסרת תקדים בצמיחה (ראו Talmud 1997). אסף אוני (2007), הסוקר בהשתאות את המבנה הכלכלי ואת הרווחים החברתיים של מדינות סקנדינביה, מראה את הזיקה בין מדינת רווחה חזקה – המתאפיינת בשגשוג של "מוצרים ציבוריים" כגון השכלה גבוהה ורפואה כללית, וכן באיכות חיים וברווחה אישית גבוהות – לבין קיומו המוצלח של מעמד בינוני יציב. בן-דוד ועמיתיו (2004) קוראים במפורש לצמצום מספר העובדים הזרים, ואכן עד לאחרונה דגלו

³ אינני מניח שהם היו מסכימים עם תווית זו.